

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida
1914–1918 metais

1996

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida 1914—1918 metais

UDK 947.45
Lo-139

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

**Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiam prie knygos išleidimo**

ISSN 1392—0391
ISBN 5—417—00715—3

© Raimundas Lopata, 1996
© Lietuvos istorijos institutas, 1996

TURINYS

Įvadas	5
PIRMA DALIS. „GINTARINĖS“ DEKLARACIJOS GEOPOLITINIS KONTEKSTAS	11
1914-ųjų perspektyvos	11
Dėl vietos po saule	15
Lenkų klausimas	23
„Tak vied eto čepucha“	28
Kompromisai ir konfliktai	35
Lietuvių politinis pasaulis	35
„Tautos vienybės“ atgimimas	37
Radikalų gravitacijos	42
Vokietijos veiksnyys	48
ANTRA DALIS. NE TIEK Į RYTUS IR Į PIETUS, KIEK Į VAKA- RUS	56
Ką okupavo Vokietija? A. Pfeilio kazusas	56
Didžiosios Lietuvos kontūrai	63
Politikos kamufliažas	64
Liberalus okupacijos periodas	67
Kaipgi iš tikrųjų buvo Vilniuje	70
Kaipgi iš tikrųjų buvo Kaune	83
Šalin nuo Rusijos	92
„Vive la Pologne!“, arba Lenkijos šešėlis	103
Apie „lietuvišką“ ir lietuvių politiką	112
Restitucijos regimybė	113
Kursas — Lietuvos klausimo internacionalizavimas	117
Prijungimo politika ir kelio į laisvę pradžia	122
Svetimos valdžios žinioje esantis kraštas	130
Pasirengimas deryboms	130
Naujas derybų etapas. I dalis	132
Intermedijos tema: Antantė ir lietuviai	138
Naujas derybų etapas. II dalis	142
Lietuviškoji neomonarchizmo interliudija	145
Rytų komisija ir J. Gabrys	146

F. Roppas ir Lietuvos Taryba	149
Lietuvos karalius Mindaugas II	153
Konflikto koncepcija	163
Limitrofinė valstybė	167
Vakarai, Vakarai	171
„Atėjo laikas sudaryti savą valdžią“	173
Išvados	178
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	183
THE DEVELOPMENT OF THE LITHUANIAN STATEHOOD IN 1914—1918 (Summary)	208
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	218

darbą užbaigė 1916 m. birželio 7 d. P. Hindenburgo pasirašytas „Administracinis statutus“, tapęs savotiška Oberosto konstitucija.

Šio dokumento esmė ta, kad visa įstatymų leidžiamoji, teis-
mo funkcijų ir vykdomoji valdžia okupuotoje teritorijoje paveda-
ma Vyriausiajai karinei vadovybei Rytuose¹. Praktiškai tai reiškė,
kad E. Ludendorffo „kita Karalystė“ skelbiasi esanti nepri-
klausoma nuo Berlyno, o jos administravimas iš pagrindų skirsis
nuo kitų užimtų kraštų valdymo. Priešingai nei Varšuvos ir Liub-
lino generalgubernijose, kuriose veikė civilinės valdybos, Serbi-
joje, kurioje į pagalbą buvo pasitelkti kolaborantai, ar Juodkal-
nijoje, kurioje išliko senasis vietinio valdymo aparatas, Oberostas
buvo paverstas griežto, karinio-kolonijinio pobūdžio administra-
ciniu vienetu².

„Mes esame čia, mes liksime čia“, — maždaug taip samprotavo
Vokietijos kariškiai, ketinę Rusijos pašonėje kurti kvazivalstybę,
o jos ekonomiką ir strateginę padėtį (Rytų Prūsijos apsauga, var-
tai į Pabaltijį, Petrogradą ir Ukrainą) efektyviai panaudoti karui
su Romanovų imperija. O antrąja minėto principo dalimi, anot
E. Ludendorffo, buvo numatyta „toliau vykdyti vokiečių kultūros
darbą“: diegti naują agrotechniką, plėtoti transportą, o svarbiau-
sia, sukurti germanizuotų švietimo įstaigų tinklą³.

Žinoma, tokių tikslų įgyvendinimas nebuvo ramus ir paprastas
darbas. Net tradicine pergalės ir jėgos dvasia išauklėti reicho ge-
nerolai gana gerai suprato, kad mūšyje neišsiversi be politikos
subtilybių. O jei ši taisyklė ir būdavo primirštama, tai ją nedel-
siant primindavo Berlynas. Imperinė valdžia anaip tol neketino
paisyti visų Vyriausiosios karinės vadovybės Rytuose, o nuo
1916 m. rugpjūčio mėn. P. Hindenburgui ir E. Ludendorffui užėmus
aukščiausius postus VKV — ir jos pretenzijų⁴.

Dėl valdančiųjų Vokietijos struktūrų tarpusavio konkurencijos
Oberostas netapo statišku dariniu. Matysime, kad jame pamažu
vyko reikšmingi „teritoriniai pertvarkymai“, o oficialiai uždraus-
tas politinis gyvenimas ne tik nenutrūko, bet netgi suaktyvėjo.
Nekintamas išliko tik vienas dydis — išorinės Oberosto sienos.

POLITIKOS KAMUFLIAŽAS

Yra politikoje toks reiškinys, kuris vadinamas kamufliažu.
Šiaip jau prancūzišku žodžiu *camouflage* („maskavimas“) nusako-
mas karo lėktuvų, laivų, pabūklų ir pan. nudažymas plačiais dry-
žiais, dėmėmis, kad jų kontūrai atrodytų kitokie ir priešui būtų
sunku juos atpažinti. Ir politikos kamufliažas — tai maskuotė, kai
atrodo vienai, o yra kitaip. Kai išorė, užuot atskleidusi esmę, ją

uždengia arba pridengia. Tokiu būdu apgaunama didžioji dauguma. Neapsigauna tik tie, kurie iš anksto žino, jog kamufliažas egzistuoja. Tai panašu į mirażą: jeigu žinai, kad jis gali būti, tai netiki savo akimis.

Kiekviena tokia maskuotė susideda bent iš dviejų sluoksnių: giluminio, pagrindinio, bei viršutinio, šalutinio. Didžiausios problemos ir kyla, kai prireikia šiuos sluoksnius identifikuoti, atskirti tikrąjį nuo dirbtinio.

Įžvalgi akis lengvai pastebėtų, kad savo į pietus nutįsusia forma ir kontūrais Oberostas buvo labai panašus į 1793—1795 m. LDK. O ir palyginę jų teritorijas (atitinkamai apie 111 000 ir apie 123 000 km²) pamatytume nedidelį skirtumą. Žinoma, tai dar neįrodo, kad Vokietijos—Rusijos fronto linija neatsitiktinai stabilizavosi ties antrojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo riba.

Juk, galimas daiktas, užsitęsęs karo kampanijai, 1915 m. abi pusės galų gale surado jas laikinai patenkinusią, taktiškai patogią, upingą ir ežeringą liniją. Galimas daiktas, E. Falkenhaynas kategoriškai atmetė P. Hindenburgo pasiūlymą žygiuoti tolyn, Minsko kryptimi todėl, kad pastebėjo savo armijų išsekimo požymių⁵. O galbūt sprendimą nebepulti rusų lėmė Vakarų fronte ilgai tylėjusių prancūzų suaktyvėjimas. Tarsi prisiminusi sąjungininkės įsipareigojimus, Prancūzija būtent 1915 m. rugsėjo mėn. surengė ofensyvą. Tiesa, ji buvo be didesnio vargo atremta. O ir Rusijos generalinis štabas netikėjo staigiomis permainomis Vakaruose, bandė pasikliauti savo jėgomis. Tik, pasak generalinio štabo viršininko M. Aleksejevo, sėkmingai vykdyti operacijas prieš vokiečius trukdė „slaptos jėgos“⁶.

Siaip ar taip, faktas yra faktas — fronto linija priminė istoriją, kurios Vokietija, kaip matėme, nebuvo pamiršusi. Atrodo, kad ir minėta 1915 m. pabaigos Vilhelmštrasės direktyva dėl eventuales Oberosto tapimo Lietuva turėjo būti panaudota kaip politinio šantažo ir spaudimo Rusijai priemonė. Tiesa, rusų agentūra ir diplomatai užsienyje tokio žaidimo lauką gana greitai nustatė.

V. Svatkovskis, garsus neoslavų veikėjas, karo metu buvęs ir Petrogrado telegramų agentūros korespondentas Šveicarijoje, ir Rusijos užsienio reikalų ministerijos Informacijos skyriaus darbuotojas, jau 1916 m. sausio mėn. pranešimuose Petrogradui nurodė, kad tikrieji Berlyno tikslai — Suvalkų gubernija, Osoviecas (Eisviečiai) bei dalis Lomžos gubernijos, kurios reikalingos strateginiam sienų su Rusija ištaisymui. Šiuos tikslus bandoma maskuoti kalbomis apie vienokią ar kitokią Lenkijos bei Lietuvos valstybingumo formą. Nors jos taip pat glaudžiai siejamos, pripažino V. Svatkovskis, su „Vidurio Europos“ projektu ir su uždaviniu nuteikti prieš Rusiją okupuotų pakraščių gyventojus⁷.

Sausio 20 d. V. Svatkovskis parengė atskirą raštą „Lietuvių klausimas ir Vokietija“, kuriame, be kita ko, aiškino:

„Vokiečių politika skiria etnografinę rusų Lietuvą, t. y. Kauno, Suvalkų ir dalį Vilniaus bei Gardino gub., nuo etnografinės Lenkijos ir nuo Gudijos krašto. Tokiu būdu Suvalkų gub. valdymas visiškai atskirtas nuo didžiosios, vokiečių okupuotos Lenkijos Karalystės dalies valdymo. Oficiali kalba Suvalkų gub.— vokiečių ir lietuvių. Augustavo kanalas pripažįstamas siena. Vokietijos politika etnografinėje Lietuvoje yra aiškiai lituanofilinė ir antilenkiška. Gudiškose srityse — aiškiai polonofiliška. Vilnių vokiečiai laiko lenkų centru ir kelia ten į pirmą vietą lenkus, o lietuviškų mokyklų neleidžia steigti.

Gruodžio 2—15 d. Vilnių aplankė Vilhelmas II su princu Oskaru. Jie dalyvavo iškilmingose mišiose Katedroje, aplankė Vytauto palaidojimo vietą, kur padėjo karūną. Kaizerio įsakymu buvo papuoštas Vytauto portretas. Tuo tarpu susirinkusi minia, pakurstyta agentų, šaukė: „Tegyvuoja imperatorius Vilhelmas II ir Lietuvos karalius Oskaras!“ Matyt, Vilhelmas atsivežė Oskarą todėl, kad Lietuvoje buvo kilęs pernelyg didelis triukšmas dėl princo Joachimo, o imperatoriaus planai Lietuvos atžvilgiu dar nėra nusistovėję [...].

Vis dėlto laukiama, kad pavasarį, turint omenyje karo veiksmus, bus paskelbta apie Lietuvos autonomiją ar kitą savivaldos arba valstybingumo formą.

Kol kas dėl Lietuvos ateities yra trys skirtingi pasiūlymai:

1) Lietuvos Karalystė — formaliai nepriklausoma, buferinė valstybė. Šį planą palaiko dalis vokiečių inteligentijos ir ypač socialdemokratai. Tačiau jis rimtų šansų neturi, kadangi vadovaujantys sluoksniai šiuo metu apskritai nepalaiko nepriklausomos, buferinės valstybės idėjos.

2) Lietuvos Karalystė — „Bundesstaat“ su vienu iš Vilhelmo sūnų soste. Už tokią Lietuvą Zimmermannas, URM valstybės pasekretoris.

3) Lietuva — imperijos sritis, „Reichsland“. Karščiausių šalininkų yra tarp pangermanistų. Pangermanistai sutinka suteikti lietuviams tik kultūrinę autonomiją (kalba, religija ir t. t.). Šiaip jau jie, būdami priešiški nusiteikę lenkų atžvilgiu, į lietuvius žiūri palankiai.

Lietuvos dydžio klausimas nėra galutinai išspręstas. Vokiečiai mėgsta užsiminti, kad Lietuva gali susidėti iš Suvalkų, Kauno, Vilniaus, Gardino ir Kuršo gub., t. y. bus didesnė už Lenkijos Karalystę. Kt. žiniomis, Lietuvos valstybinis ar autonominis darinys nepereis etnografinių ribų.“⁸

Paskutinę pastraipą V. Svatkovskis pabraukė, bet plačiau nekommentavo. Matyt, Rusijos užsienio reikalų ministerijos informatoriaus galva, ir taip buvo aišku, kad Oberostas iš esmės sąmoningai mėginamas paversti kamufliažu. Viena vertus, vokiečiai *divide et impera* metodais vykdo etnografinį okupuotos teritorijos gryninimą, kita vertus, jie skleidžia gandus apie didelės Lietuvos, kurią sudarytų visos Oberosto sritys, valstybinį konstituavimą. Du akivaizdžiai nesuderinami dalykai: realioji politika ir ore kabanti idėja. Vadinasi, didelės Lietuvos įvaizdį vokiečiai naudoja tik kaip viršutinį maskuotės sluoksnį, galimas daiktas, provokuodami Rusiją separatinei taikai. O giluminis, tikrasis, yra etnografinis, Rusijai savotiškai artimas ir todėl nelabai pavojingas. Dėl viso pikto, anot V. Svatkovskio, tereikia kiek įkvėpti lietuvius, pažadėti jiems bent trečdalį to, ką žada vokiečiai⁹.

Panašią nuomonę 1916 m. vasario 5 d. Rusijos užsienio reikalų ministro pavaduotojui A. Neratovui išdėstė ir V. Bacherachtas, įgaliotasis ministras Berne. Rusų diplomatas teigė, kad priešingu atveju, t. y. jei vokiečiai ryšis suteikti etnografinėi Lietuvai savarankiškumą, lietuviai neatsispirs tokiai dovanai. Jo žiniomis, vokiečiai V. Gaigalaičio ir V. Steputaičio lūpomis su lietuviais jau tariasi¹⁰.

Tačiau Petrogradas lietuviams angažuotis neskubėjo, jis tarsi lūkuriavo, kokia bus tolesnė įvykių eiga, ir laukė gautos informacijos patvirtinimo.

LIBERALUS OKUPACIJOS PERIODAS

V. Svatkovskis ir V. Bacherachtas neklydo principiniu klausimu — Vokietijos vadovaujantiems sluoksniams rūpėjo politinė Oberosto ateitis. Tik, žinoma, vargu ar jau 1915 m. pabaigoje—1916 m. pradžioje tiek Berlynas, tiek Kaunas, kur buvo įsikūrusi Vyriausioji karinė vadovybė Rytuose, galėjo turėti vienareikšmę tos ateities perspektyvą. Kita vertus, ši aplinkybė netrukdė jiems modeliuoti ir tikrinti įvairių variantų. Kaip taikliai pokalbyje su tuo pačiu V. Svatkovskiu pažymėjo R. Dmowski, 1915 m. gruodžio mėn. atsidūręs Ženevoje, „vokiečiai politikoje nesikrato net smulkmenų, kuo nepasizymi rusai“¹¹.

Išties vokiečiai, traktuodami Oberostą kaip savo ekonominės eksploatacijos ir politinių eksperimentų objektą, darbo ėmėsi rimtai, kruopščiai ir nuodugniai. Mokesčius ir kontribucijas, baudas ir rekvizicijas lydėjo įvairaus pobūdžio statistikos rinkimas — tai buvo 1915 m. lapkričio 1 d. ir 1916 m. kovo 9—11 d. atlikti gyventojų surašymai, atsargus vyravusių krašte politinių nuotaikų ir